

Paulina Nortowska

Uniwersytet Jagielloński

XVII-WIECZNA ANGLIA W RELACJI GDAŃSZCZANINA NATHANA SCHRÖDERA

Abstract

17TH-CENTURY ENGLAND IN THE RELATIONSHIP OF NATHAN SCHRÖDER FROM GDAŃSK

The aim of this article is to present Nathan Schröder's voyage to England as described in his travel diary. A citizen of Gdansk, Schröder embarked on an educational and cognitive journey to England in the seventeenth century. This article analyses the diary to recreate Schröder's ideas of the country as well as his actual experiences traveling throughout it. In addition to the facts and objective observations he recorded, Schröder's journal contains his impressions, feelings, judgments and subjective opinions. The author of the diary chooses the places he deemed worthy of seeing, but also interprets and presents the reality of his visit to England as he experienced it.

Key words: Nathan Schröder, travel literature, travels of Poles to England, cognitive and educational journeys, seventeenth century England

Słowa kluczowe: Nathan Schröder, literatura podróżnicza, Polacy podróżujący do Anglii, podróże poznawcze i edukacyjne, Anglia XVII w.

W epoce nowożytnej możemy zaobserwować zjawisko niezwyklej ruchliwości Europejczyków. Moda na podróżowanie wynikała z gwałtownego poszerzenia horyzontu geograficznego w czasie tzw. wielkich odkryć geograficznych. Ogromna ciekawość świata, chęć poszerzenia wiedzy, poznania wielu języków, historii i kosmografii, prawa i sztuk wyzwolonych, medycyny i zjawisk natury pobudzały chęć do przedsięwzięcia podróży¹. Podróż stanowiła podstawowe narzędzie odkrywania, poznawania oraz komunikacji

---

¹ H. Dziechcińska, *O staropolskich dziennikach podróży*, Warszawa 1991, s. 9-10.

społecznej². Głównym walorem peregrynacji było uzyskiwanie i przenoszenie informacji oraz wartości kulturowych³. W związku z brakiem środków masowego przekazu pokonywanie dystansu i przestrzeni było najskuteczniejszą metodą transferu informacji⁴.

Podróże nowożytne tworzą bardzo bogate, różnorodne oraz wielopłaszczyznowe zjawisko, które stanowi istotny element oraz wyznacznik otwarcia na świat ówczesnych społeczeństw. Wojażerowie wyjeżdżali na zachód Europy w celach poznawczo-komunikacyjnych, handlowych i dyplomatycznych, udawali się w wieloletnie, wielkie podróże poznawczo-edukacyjne, odwiedzali zagraniczne uniwersytety, dwory, akademie, obozy wojskowe oraz zwiedzali Francję, Włochy, Hiszpanię, Niderlandy i Anglię⁵. W dotychczasowej literaturze przedmiotu najwięcej miejsca poświęcano podróżom mieszkańców Rzeczypospolitej Obojga Narodów do Włoch⁶ i Francji⁷ w omawianym okresie. Jednakże

² J. Strzelczyk, *Odkrywanie Europy*, Poznań 2000, s. 17; K. Maliszewski, *Komunikacja społeczna w kulturze staropolskiej. Studia z dziejów kształtowania się form i treści społecznego przekazu w Rzeczypospolitej szlacheckiej*, Toruń 2001, s. 16-17.

³ J. Abramowska, *Peregrynacja*, [w:] *Przestrzeń i literatura*, red. M. Głowiński, A. Okopień-Sławińska, Wrocław 1978, s. 126, *Z Dziejów Form Artystycznych w Literaturze Polskiej*, t. 51.

⁴ I. Ihnatowicz, *Człowiek. Informacja. Społeczeństwo*, Warszawa 1989, s. 15, 51.

⁵ D. Żołądz-Strzelczyk, *Peregrinatio academica. Studia młodzieży polskiej z Korony i Litwy na akademiach i uniwersytetach niemieckich w XVI i pierwszej połowie XVII wieku*, Poznań 1996, s. 23-31.

⁶ O podróżach do Włoch pisali m.in.: M. Loret, *Życie polskie w Rzymie w XVIII wieku*, Rzym 1930; H. Barycz, *Polacy na studiach w Rzymie w epoce odrodzenia (1440-1600)*, Kraków 1938; idem, *Spojrzenia w przeszłość polsko-włoską*, Wrocław 1965; idem, *Sto lat studiów i podróży kulturalnych do Genewy (1550-1650). Z dziejów polskich wędrówek naukowych za granicę*, Wrocław 1969; M. Chachaj, *Podróże edukacyjne młodzieży z Prus Królewskich do Bolonii, Sieny i Perugii w XVI i XVII wieku*, [w:] *Prusy Książęce i Prusy Królewskie w XVI-XVIII wieku*, red. J. Wijaczka, Kielce 1997, s. 195-210; idem, *Związki kulturalne Sieny i Polski do końca XVIII wieku. Staropolscy studenci i podróżnicy w Sienie*, Lublin 1998; B. Rok, *Polskie podróże do Rzymu na jubileusz roku 1700*, [w:] *Dyplomacja, polityka, prawo. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Henrykowi Kocójowi w siedemdziesiąt rocznicę urodzin*, red. J. Panic, Katowice 2001, s. 305-311; idem, *W sprawie podróży Polaków do Neapolu w XVIII wieku*, [w:] *Viae Historiae. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Lechowi A. Tyszkiewiczowi w siedemdziesiąt rocznicę urodzin*, red. M. Goliński, S. Rosik, Wrocław 2001, s. 489-493; idem, *Wędrówki po Rzymie polskich peregrynantów zakonników w XVIII wieku – poznawcze aspekty podróży*, [w:] *Źródła do dziejów staropolskich podróży edukacyjnych*, red. M.E. Kowalczyk, D. Żołądz-Strzelczyk, Warszawa 2017, s. 143-154; M.E. Kowalczyk, *O Kazimierzu Symforianie Arakielowiczu i jego łacińskim rękopisie podróży do Rzymu z pierwszej połowy XVIII wieku*, [w:] *Studia z dziejów XVII i XVIII wieku*, red. K. Matwijowski, B. Rok, Wrocław 2003, s. 137-151; eadem, *Obraz Włoch w polskim piśmiennictwie geograficznym i podróżniczym osiemnastego wieku*, Toruń 2005.

⁷ Wśród prac poświęconych podróżom do Francji można wymienić: S. Kot, *Polacy na studiach w Orleanie w XVI i XVII wieku*, „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności” 1920, nr 5; M. Szerszeń, *Radziwiłłowie nad Sekwaną i Tamizą. Karol Stanisław Radziwiłł i Michał Kazimierz Rybenko – spojrzenie ojca i syna*, [w:] *Anglosasi, Francuzi i Polacy – wzajemny wizerunek dawniej i dziś*, red. P. Guzowski, M. Kamecka, Białystok 2005, s. 87-99; M. Kamecka, *Francja i Francuzi w oczach podróżników polskich z przełomu XVII i XVIII wieku*, [w:] *Anglosasi, Francuzi i Polacy...*, s. 73-86; eadem, „Do cudzych krajów”. *Edukacyjne podróże szlachty polskiej do Francji w epoce saskiej*, Białystok 2012; A. Markiewicz, „Miasto wszystkich delicyj pełne”. *Paryż w relacjach polskich podróżników z lat*

zauważalny jest deficyt syntetycznych i kompleksowych publikacji omawiających wojaże do królestwa Albionu w XVII w., jak również opracowań dotyczących obrazu wyspiarskiego kraju istniejącego w świadomości mieszkańców Rzeczypospolitej szlacheckiej⁸.

Peregrynacje poznawczo-edukacyjne podejmowali przede wszystkim mężczyźni, głównie przedstawiciele szlachty, magnaterii i duchowieństwa. Także patrycjat mieszczański wysyłał swoich synów za granicę⁹. Zadaniem młodych arystokratów, szlachciców i bogatszych mieszczan było poznanie życia w innych krajach i podjęcie tam studiów¹⁰. Podróż poszerzała horyzonty i była traktowana przede wszystkim jako sposób twórczego wykorzystania czasu wypełnionego nauką i różnorodnymi zajęciami¹¹. Peregrynacje poznawczo-edukacyjne były nie tylko kontynuacją, uzupełnieniem oraz zwieńczeniem edukacji rozpoczętej w kraju, ale również istotnym elementem poznania życia w cudzych krajach, kultury, sztuki, języka, obyczajów, zwyczajów, ośrodków miejskich, zabytków, obiektów, rzeczy godnych zobaczenia oraz krajobrazu¹².

Rezultatem nowożytnego podróżowania i mody na zwiedzanie zagranicy były liczne zapiski, itineraria, korespondencja podróżna, diariusze, dzienniki, pamiętniki, autobiografie zawierające zapiski z odbytych wojaży, relacje powstałe w ich trakcie, ewentualnie sporządzone w krótkim czasie po powrocie, najczęściej na podstawie wcześniejszych notatek, przekazujące wiedzę o świecie i będące konfrontacją własnych wrażeń, uczuć oraz wiedzy uzyskanej w kraju¹³. Piśmiennictwo podróżnicze ma ważne znaczenie dla badań nad historią mentalności, kultury, oświaty i życia codziennego.

---

osiemdziesiątych XVII wieku, [w:] *Sztuka i podróżowanie. Studia teoretyczne i historyczno-artystyczne*, red. P. Krasny, D. Ziarkowski, Kraków 2009, s. 107-118; eadem, *Podróże edukacyjne w czasach Jana III Sobieskiego. Peregrinationes Jablonovianae*, Warszawa 2011.

⁸ S. Kot, *Oddziaływanie Braci polskich zwanych socynianami w Anglii*, „Reformacja w Polsce” 1936, t. 7-8; J. Dąbrowski, *Polacy w Anglii i o Anglii*, Kraków 1962; M. Kunicki-Goldfinger, *Obraz Anglii XVII i pierwszej połowy XVIII wieku w wybranych dziełach literatury polskiej tego okresu*, „Przegląd Humanistyczny” 1999, nr 2/3, s. 113-135; M. Szerszeń, *op. cit.*, s. 87-99; A. Kalinowska, „Miasto bardzo ludne, bardzo kupieckie, bardzo nasiadłe...” XVII-wieczny Londyn w relacjach polskich dyplomatów i podróżników, [w:] *Obrazy stolic europejskich w piśmiennictwie polskim*, red. A. Tysza, Łódź 2010, s. 11-20; M. Chachaj, *Staropolscy studenci i podróżnicy w Oksfordzie (1573-1620)*, [w:] *Miscellanea Res Polonorum, Brittanorum Ac Judaeorum Illustrantia*, red. J. Basista, A. Kaźmierczyk, M. Markiewicz, D. Oliwa, Kraków 2015, s. 159-168.

⁹ A. Kucharski, *Theatrum peregrinandi. Poznawcze aspekty staropolskich podróży w epoce późnego baroku*, Toruń 2013, s. 84-85.

¹⁰ K. Podemski, *Socjologia podróży*, Poznań 2004, s. 15-16.

¹¹ A. Kucharski, *Theatrum peregrinandi...*, s. 84-85.

¹² K. Podemski, *op. cit.*, s. 15-16; D. Żołądź-Strzelczyk, *Wychowanie dziecka w świetle staropolskiej teorii pedagogicznej*, [w:] *Od narodzin do wieku dojrzałego. Dzieci i młodzież w Polsce, cz. 1: Od średniowiecza do wieku XVIII*, red. M. Dąbrowska, A. Klonder, Warszawa 2002, s. 102; D. Żołądź, *Ideale edukacyjne...*, s. 69-70; A. Mączak, *Peregrynacje, wojaże i turystyka*, Warszawa 1984, s. 187.

¹³ B. Rok, *Zagraniczne podróże Polaków w pierwszej połowie XVIII wieku*, „Sobótka. Śląski Kwartalnik Historyczny” 1992, nr 1-2, s. 171-178; C. Hernas, *Barok*, Warszawa 1999, s. 157; H. Dziechcińska,

W zbiorach Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Gdańsku zachował się interesujący diariusz peregrynacji Nathana Schrödera, który to diariusz nie był dotąd przedmiotem zainteresowania historyków, a stanowi niezmiernie istotne źródło do badań nad podróżami epoki. Rękopis podróżnika został sporządzony w języku niemieckim z niewielką liczbą wtrętów łacińskich w postaci słów i zwrotów¹⁴. Peregrynacja Nathana Schrödera była jedną z form wojażowania po Europie w ówczesnym okresie. Celem niniejszego artykułu jest odtworzenie drogi do Anglii i podróży po królestwie Albionu, ukazanie sposobu postrzegania tego wyspiarskiego kraju oraz rekonstrukcja jego obrazu istniejącego w świadomości gdańszczanina Nathana Schrödera.

Nathan Schröder (Nathaniel Schroeder, 1638-1674) – gdańszczanin, artysta¹⁵, rajca miejski¹⁶, prorektor uniwersytetu w Padwie, kawaler orderu św. Marka – pochodził z bogatej rodziny kupieckiej. Początkowo kształcił się w Gimnazjum Akademickim w Gdańsku, a w latach 1660-1661 odbył podróż edukacyjną. Zwiedził Danię, Niemcy, Niderlandy, Anglię, Francję oraz Włochy. Pozostawił po sobie diariusz składający się z sześciu części: *Kurtze Beschreibung Einer Volnbrachten Reise durch Deutschland Franckreich, Italien und Nederland biß nach Dantzig* (Krótki opis podróży odbytej przez Niemcy, Francję, Włochy i Niderlandy aż do Gdańska)¹⁷, *Kurtze Vorstellung Was in Rohm Merckwürdiges Zu besehen* (Krótkie przedstawienie osobliwości, które można zobaczyć w Rzymie)¹⁸, *Le sejour de Rome oder Richtige Anleitung Wie man die Stadt Rohm ordentlich besichtigen könne* (Pobyt w Rzymie lub prawdziwa instrukcja, jak można naprawdę zwiedzić miasto Rzym)¹⁹, *Nath. Schroederi Dantiscani, Reise Beschreibung von Dantzig Nach Holland und Engelland und durch die spanischen und vereinigte Niederlanden den Reinstrom hinauff nach ElßasNath* (Schroederi Dantiscani. Opis podróży z Gdańska do Holandii i Anglii i przez hiszpańskie i zjednoczone Niderlandy w górę Renu do Alzacji)²⁰, *Reise von*

„Podróż” w druku i rękopisie, [w:] eadem, *Staropolska kultura rękopisu*, Warszawa 1990, s. 116-119; C. Niedzielski, *O teoretycznoliterackich tradycjach prozy dokumentarnej. Podróż, powieść, reportaż*, Toruń 1966, s. 11; A. Iwanowska, *Polskie rękopiśmienne relacje podróżnicze z epoki saskiej*, [w:] H. Dziechcińska, *O staropolskich...*, s. 124-126.

¹⁴ BGPAN, rkps Ms 925a.

¹⁵ *Neues allgemeines Künstler-Lexicon: oder Nachrichten von dem Leben und den Werken der Maler, Bildhauer, Baumeister, Kupferstecher etc.*, ed. G.K. Nagler, München 1835-1852, s. 24.

¹⁶ *Gedanopedia – Encyklopedia Gdańska*, www.gedanopedia.pl/gdansk/?title=RADA_MIEJSKA# (dostęp: 22 VII 2021); *Poczet sołtysów, burmistrzów, nadburmistrzów, przewodniczących Miejskiej Rady Narodowej i prezydentów Gdańska od XIII do XXI wieku*, red. B. Możejko, Gdańsk 2015.

¹⁷ N. Schröder, *Kurtze Beschreibung Einer Volnbrachten Reise durch Deutschland Franckreich, Italien und Nederland biß nach Dantzig*, k. 5-95.

¹⁸ Idem, *Kurtze Vorstellung Was in Rohm Merckwürdiges Zu besehen*, k. 100-110.

¹⁹ Idem, *Le sejour de Rome oder Richtige Anleitung Wie man die Stadt Rohm ordentlich besichtigen könne*, k. 118-195.

²⁰ Idem, *Nath. Schroederi Dantiscani, Reise Beschreibung von Dantzig Nach Holland und Engelland und durch die spanischen und vereinigte Niederlanden den Reinstrom hinauff nach ElßasNath*, k. 200-225.

Dantzig nach Hollandt Anno 1660 den. 5. Juli von Dantzig nach der gefahren... (Podróż z Gdańska do Holandii Anno 1660 5 lipca pojechałem z Gdańska do...) ²¹ oraz *Nath. Schroederi Dantiscani Reise Beschreibung durch Franckreich und Italien* (Nath. Schroedera gdańszczanina opisanie podróży przez Francję i Włochy) ²². Część *Nath. Schroederi Dantiscani, Reise Beschreibung von Dantzig Nach Holland und Engelland und durch die spanischen und vereinigte Niederlanden den Reinstrom hinauff nach Elßas* Nath dotyczy podróży do Anglii ²³.

Brak alternatywnego połączenia lądowego wymuszał podjęcie decyzji odnośnie do drogi morskiej u każdego, kto chciał zwiedzić Anglię ²⁴. Punktem wyjścia dla podróżujących na Wyspy był Paryż. Większość wojażerów wyruszała z portu Calais we Francji do Dover w Anglii ²⁵. Niekiedy udawali się oni do królestwa Albionu z Niderlandów ze względu na niewielką odległość dzielącą te dwa kraje. Żegluga przybrzeżna pozornie tylko była bezpieczniejsza od pełnomorskiej. Gwałtowne sztormy mogły być przyczyną zatonięcia statku, rozbicia go o rafy lub skaliste brzegi. Statek mógł również osiąść na mieliźnie ²⁶. Warto zaznaczyć, że w przypadku drogi morskiej niewielkie zaburzenia mogły powodować zmiany, w wyniku których nie tylko zaplanowana trasa mogła ulec modyfikacji, ale również sama podróż mogła zostać odwołana. W takich sytuacjach dokładne zaprojektowanie drogi było utrudnione, a nawet niemożliwe ²⁷.

Nathan Schröder przebywał w Anglii w 1661 r. W części dotyczącej peregrynacji na Wyspy autor diariusza odnotował datę 20 maja 1661 r., kiedy zwiedzał Hampton Court: „Im dritten sitzt der König, wen er da ist, woselbst N. S. am Fenster A. 1661. den 20 May eingeschritten” ²⁸. Zapisał również datę 24 maja, kiedy o godzinie 16.00 wyjechał z Londynu w drogę do Gravesend: „Den 24. May 4 Uhr nach mittag von Londen auff der Barße abgefahren durch die Brücke, welche über die Temße von Stein gebauet, und 10. Arcs in sich hat. Von da abgefahren nach Gravesend [...]” ²⁹. Ponadto był świadkiem koronacji Karola II

²¹ Idem, *Reise von Dantzig nach Hollandt Anno 1660 den. 5. Juli von Dantzig nach der gefahren...*, k. 226-258.

²² Idem, *Nath. Schroederi Dantiscani Reise Beschreibung durch Franckreich und Italien*, k. 259-336.

²³ Idem, *Nath. Schroederi Dantiscani, Reise Beschreibung von Dantzig Nach Holland und Engelland und durch die spanischen und vereinigte Niederlanden den Reinstrom hinauff nach Elßas* Nath, k. 200-225.

²⁴ A. Kucharski, *Theatrum peregrinandi...*, s. 320.

²⁵ U. Szumska, *Anglia a Polska w okresie humanizmu i reformacji (związki kulturalne)*, Lwów 1938, s. 131-132.

²⁶ A. Kucharski, *Żegluga przybrzeżna i śródlądowa jako sposób komunikacji staropolskich podróżników w XVII wieku, [w:] Samotrzeć, w kompanii czy z orszakami? Społeczne aspekty podróżowania w średniowieczu i w czasach nowożytnych*, red. M. Sacyńska, E. Wólkiewicz, Warszawa 2012, s. 413.

²⁷ I. Prigogine, I. Stengers, *Z chaosu ku porządkowi. Nowy dialog człowieka z przyrodą*, tłum. K. Lipszyc, przedmowa B. Baranowski, Warszawa 1990, s. 192-194.

²⁸ BGPAN, rkps Ms 925a, k. 214.

²⁹ Ibidem, k. 215.

Stuarta, co potwierdza fakt, że w Anglii przebywał w maju 1661 r.³⁰ Data początkowa pobytu na Wyspach nie jest dokładnie znana, wiadomo, że 25 kwietnia 1661 r. wyruszył z holenderskiego miasta Delft do Rotterdamu, a następnie przez Delfshaven i Schiedam do Vlaardingenu. Stamtąd udał się do Maasland, później do Brielle i w końcu okrętem wojennym, konwojującym inne, popłynął do Gravesend w Anglii. Podróż morska trwała ponad dwa dni:

A.61 den 25 April durch Delpht auf Roterdam gefahren alhir die bey Port, das Rathauß, Erasmi Rotterodami Statuum etc gesehen, von hier durch Delftshagen ein dorff durch Scheidam auff Flärding, welches die älteste Stadt in gantz Holland gewesen [...]. Von hier auff Maseland Schluß [...]. Nachdem wir alhir mittagsmahl gehalten, fuhren wir gerade über nach dem Briel zu, so jenseit der Maß lieget [...]. Von hier gingen wir den andern Tag mit Capitain Vit Roterdamer zu Schiff. Demselben gegeben 1 ½ Carolis biß Gravesande mit Kost und allem. Es war ein Orlogschiff, das andere convojiret. Waren 2 ½ Tag und 2 Nacht unterwegs³¹.

Podróż stanowiła przedsięwzięcie kosztowne³², a Londyn należał do drogich stolic. Samo dotarcie do niego wymagało dużych nakładów finansowych. Ponadto pobyt za granicą wiązał się również z koniecznością zetknięcia się z innym systemem walutowym i różnymi przelicznikami³³. Każda pokonywana droga związana jest ze stałą, ukierunkowaną, jak również przerywaną dynamiką. Podczas podróży peregrynanci zatrzymywali się w gospodach, zajazdach, karczmach, prywatnych domach, klasztorach, plebaniach. Były to miejsca, punkty statyczne, położone wzdłuż szlaków przejezdnych, w których ustawał ruch aż do kolejnego wymarszu oraz wyruszenia. Miejsce postoju często zależało od pozycji, majątku i stanu społecznego podróżnika. Zazwyczaj wojażerowie zatrzymywali się w gospodach na nocleg oraz posiłek³⁴. Nathan Schröder skrupulatnie odnotował na kartach swojej relacji miejsca postoju, co umożliwia określenie konkretnych punktów w czasoprzestrzeni. Gdańszczanin w Gravesend zatrzymał się w gospodach Pod Czerwonym Lwem oraz Pod Królem Anglii³⁵, gdzie za nocleg – za osobę – płacono 4 talary³⁶. Natomiast w Londynie zatrzymał się Pod Kulą Ziemską³⁷. Z diariusza wynika, że gdańszczanin płacił talarami Rzeszy, szylingami i bliżej nieokreśloną walutą³⁸.

³⁰ Ibidem, k. 207.

³¹ Ibidem, k. 203.

³² A. Mączak, *Życie codzienne w podróżach po Europie w XVI i XVII wieku*, Warszawa 1978, s. 107.

³³ Z. Taźbierski, *Związki Polski z Anglią od schyłku XIV do połowy XVII wieku. Studium z dziejów polityki dynastycznej*, Olsztyn 1994, s. 30.

³⁴ M.E. Kowalczyk, *Obraz Włoch...*, s. 136.

³⁵ BGPAN, rkps Ms 925a, k. 224-225.

³⁶ Ibidem, k. 215.

³⁷ Ibidem, k. 224-225.

³⁸ Ibidem, k. 203-225.

Istotnym aspektem podczas podróży były prędkość, szybkość oraz wygoda podróżowania, które w dużej mierze zależały od jakości oraz rodzaju transportu³⁹. Nathan Schröder szczegółowo odnotował środki transportu, którymi przemieszczał się po Anglii. Z Brielle do Gravesend płynął okrętem wojennym, z Gravesend do Londynu i z Londynu do Hampton Court barką rzeczną, z Hampton Court do Oksfordu konno, z Oksfordu do Gravesend znowu barką rzeczną. Natomiast z Gravesend do Rochester karetką pocztową, powozem przeznaczonym do transportu poczty, którym przemieszczali się także podróżnicy chcący dotrzeć do odległych miejsc. Z Rochester do Tilbury – konno⁴⁰.

Na przełomie XVII i XVIII w. upowszechniło się wykorzystywanie sieci kanałów, co umożliwiało żeglugę śródlądową na terenie Francji, Niemiec i Anglii. Ten sposób lokomocji uważano za wygodny i szybki. Łódź płynęła w ciągu dnia, a na wieczorny posiłek jej pasażerów i na noc przybijano do brzegu⁴¹. W Anglii wynajmowano barki rzeczne, które pozwalały na stosunkowo szybkie dotarcie z portu w Gravesend do Londynu. Aby dotrzeć do stolicy, należało umówić się z szyprem⁴² na popłynięcie w górę rzeki Tamizy (ang. Thames, łac. Tamesis, Tamesa). Nathan Schröder za 9 pensów w ciągu 5 godzin dotarł z Gravesend do Londynu: „Hir muß man den Schiffern accordiren die Tejmße hinauff zu fahren, und kann man umb 9 pens innerhalb 5. Stund nach Londen komen”⁴³.

Pokonywana droga związana jest z miarami odległości. Podróżnicy w swoich relacjach niezwykle skrupulatnie przywołują w sposób mechaniczny miary, eksponując przestrzenny i czasowy dystans dzielący dom od miejsca docelowego oraz wielkość i wartość podjętego przedsięwzięcia, ponieważ stosunkowo niezbyt długie trasy trzeba było pokonywać w ciągu wielu godzin, dni i tygodni. Informacje zawarte w diariuszach były zarazem wskazówkami dla przyszłych wojażerów⁴⁴. Relacjonując ruch w wypowiedzi diariuszowej, podróżnicy najczęściej posługiwali się „milą”, jednostką długości wywodzącą się od rzymskiego *mille passuum*, czyli tysiąca podwójnych kroków ludzkich. Jednakże w omawianym okresie używano odmiennych jednostek, czasem nawet w jednym kraju. Europa pod tym względem była zdecydowanie różnorodna⁴⁵. Nathan Schröder dokładnie odnotował mile oddzielające poszczególne zwiedzane angielskie miasta. Według jego danych Gravesend od Londynu dzieliło 40 mil, Londyn od Hampton Court 30 mil, Hampton Court od Oksfordu 50 mil, Oksford od Gravesend 24 mile, Gravesend od

³⁹ M.E. Kowalczyk, *Obraz Włoch...*, s. 125.

⁴⁰ BGPAN, rkps Ms 925a, k. 203-225.

⁴¹ A. Mączak, *Odkrywanie Europy. Podróże w czasach renesansu i baroku*, Gdańsk 1998, s. 90.

⁴² Szypier, także skiper (niem. *Schipper*, od *Schiff* – statek, nid. *Schipper*, ang. *skipper*) – potoczne określenie kapitana niewielkiej jednostki. W dawnej marynarce wojennej szypier był zastępcą kapitana okrętu.

⁴³ BGPAN, rkps Ms 925a, k. 203.

⁴⁴ M.E. Kowalczyk, *Obraz Włoch...*, s. 150.

⁴⁵ W. Kuła, *Miary i ludzie*, Warszawa 1970, s. 11.

Rochester 7 mil, Rochester od Tilbury 13 mil, Tilbury od Canterbury 15 mil, a Canterbury od Dover 15 mil⁴⁶.

Na podstawie opisu sporządzonego przez Nathana Schrödera oraz podsumowania, które autor relacji opracował w postaci tabeli, można zrekonstruować przebieg drogi, itinerarium wraz z milami oddzielającymi poszczególne miejscowości, rodzaj transportu, którym przemieszczał się pomiędzy kolejnymi celami podróży, kosztu, jakie musiał ponieść za transport, oraz spis miejsc postoju, gospód, w których się stołował i nocował⁴⁷.

Zwiedzanie niemal zawsze stanowiło integralny element każdej podróży. Intensywność wyjazdu była zależna od jego charakteru, zadań stawianych przed podróżnikami oraz okoliczności zewnętrznych. W relacjach z podróży zwiedzanie mogło stać się dominującą częścią opisu peregrynacji, ewentualnie pozostać epizodyczną aktywnością, aspektem dopełniającym relację⁴⁸. Wiek XVII przynosi nową generację wojażerów⁴⁹, wrażliwych na osobliwości „obcych” krajów, ciekawych nie tylko rzeczy najrzadszych, najpiękniejszych i najniezwykleszych, ale również tajemniczych i nieznanych⁵⁰. Ponadto podróżników zainteresowanych i obserwujących „innych” ludzi, „inne” społeczności, dokładniejszych i bardziej precyzyjnych w obserwacji oraz opisie. Główną rolę podczas podróży zaczęły odgrywać oglądanie oraz skrupulatna obserwacja⁵¹.

Opis podróży był sposobem wyrażenia emocji oraz gustów estetycznych. Autor relacji nie tylko dokonywał selekcji i wyboru rzeczy godnych zobaczenia, ale również na swój własny sposób interpretował oraz przedstawiał rzeczywistość. Konfrontacja z odmiennymi światem, przyrodą, ludźmi jest swoistym i nieuchronnym formowaniem się mentalności, jak również zasadniczym elementem stanowiącym obszar poznania rzeczywistości⁵². Zwiedzano w trakcie podróży, prowadząc nieustającą obserwację. Być może oglądano więcej, niż zapisywano na bieżąco podczas wojażu⁵³.

Pierwszym doświadczeniem o zasadniczych konsekwencjach w formowaniu społecznej świadomości i funkcjonowaniu pojęcia podróży w mentalności ówczesnych podróżników była konfrontacja z odmiennym krajobrazem⁵⁴. Podróżnicy potrafili wychwycić odmienne

⁴⁶ BGPAN, rkps Ms 925a, k. 224-225.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ A. Kucharski, *Theatrum peregrinandi...*, s. 11.

⁴⁹ H. Dziechcińska, *O staropolskich...*, s. 29.

⁵⁰ M. Mencfel, *Osobliwy, czyli jaki? Kategoria niezwykłości w kulturze naukowej, artystycznej i kolekcjonerskiej epoki nowożytnej*, [w:] *Curiosità – zjawiska osobliwe w sztuce, literaturze i obyczaju*, red. A.S. Czyż, J. Nowiński, Warszawa 2013, s. 12-13.

⁵¹ H. Dziechcińska, *O staropolskich...*, s. 29-31.

⁵² Ibidem, s. 25-26.

⁵³ A. Kucharski, *Theatrum peregrinandi...*, s. 108-110.

⁵⁴ H. Dziechcińska, *Świat i człowiek w pamiętnikach trzech stuleci: XVI-XVII-XVIII*, Warszawa 2000, s. 63.

elementy krajobrazu postrzeganego przez nich jako „bardziej rozwinięty”, np. w postaci brukowanych ulic, uregulowanych kanałów i rzek wyposażonych w tamy, śluzy i mosty zwodzone⁵⁵. Nathan Schröder odnotował w swoim diariuszu informację o moście z drewna znajdującym się ok. 5 mil od pałacu Hampton Court, przerzuconym przez rzekę Tamizę, składającym się z 18 części i 2 mostów zwodzonych: „fünff englischen meilen von hir lieget eine Stadt, bey welcher eine Brücke von Holtz mit 18 Parten und 2. auffzugsbrücken über der Temser geschlagen”⁵⁶. Wspomniał również o kolejnym moście zbudowanym na Tamizie – kamiennym, składającym się z 10 łuków, pod którym autor relacji przepląnął barką w drodze z Londynu do Gravesend: „Den 24. May 4 Uhr nach mittag von Londen auff der Barße abgefahren durch die Brücke, welche über die Temße von Stein gebauet, und 10. Arcs in sich hat. Von da abgefahren nach Gravesend, woselbst auch der König war arrivirt”⁵⁷.

Ponadto gdańszczanin koncentruje uwagę na Moście Londyńskim (ang. London Bridge) zbudowanym w XIII w., będącym do 1750 r. jedynym mostem w Londynie na Tamizie. Obecnie już nie istnieje – na jego miejscu stoi nowy London Bridge. Autor diariusza opisał 18 przęseł, na których zbudowane były sklepy, karczmy oraz niewielkie budynki: „die Brücke über die Temß hat 18. Schwibbogen, auff derselben sind Häuser gebauet”⁵⁸.

W krajobraz widziany przez Nathana Schrödera wpisuje się obraz portu oraz rzeki Tamizy, jednej z najdłuższych rzek Wysp Brytyjskich, jako najważniejszego wodnego toru komunikacyjnego. Zwiedzanie portu oznaczało w szczególności zdobycie praktycznych i gruntownych informacji dotyczących organizacji handlu. Gdańszczanin zaznacza, że w Gravesend wszystkie statki muszą płacić cło: „Zu Gravesand müssen alle Schiffe den Zoll ablegen”⁵⁹. Porty z licznymi statkami floty handlowej i okrętami marynarki wojennej wywierały imponujące wrażenie na podróżnikach. Nathan Schröder pisał o ok. 30 statkach koło Woolwich – obecnie to część Londynu leżąca w gminie London Royal of Greenwich: „Unterwegen sahen wir bey Wollitz woselbst die Schiffe gebauet word bey 30 Schiffe”⁶⁰. Ich ogrom, potęgę i liczebność wprowały podróżnika w zachwyt i zdumienie.

Od połowy XVI w. podróżnicy nastawieni byli na poznawanie miast i fortyfikacji, co stanowiło istotny element wiedzy i doświadczenia zdobytych podczas zagranicznych wояży. Miasta zachodniej Europy dla staropolskich peregrynantów były miejscami pełnymi rzeczy „godnych tam widzenia”, wyjątkowymi oraz niesamowitymi. Podróżnicy wykazywali otwartą poznawczą postawę, kładli nacisk na oglądanie oraz nabywanie doświadczenia

⁵⁵ J. Tazbir, *Rzeczpospolita i świat. Studia z dziejów kultury XVII wieku*, Wrocław 1971, s. 76-77.

⁵⁶ BGPAN, rkps Ms 925a, k. 214.

⁵⁷ Ibidem, k. 215.

⁵⁸ Ibidem, k. 204.

⁵⁹ Ibidem, k. 203.

⁶⁰ Ibidem.

podczas zwiedzania nowych, odmiennych ośrodków urbanistycznych⁶¹. Kompleksowa obserwacja prowadzona podczas całej peregrynacji umożliwiała konfrontację wiedzy teoretycznej, którą uzyskiwano podczas nauki oraz odpowiedniej lektury, z rzeczywistym stanem i wyglądem zwiedzanych miast i fortyfikacji⁶². Podróże barokowe to przede wszystkim peregrynacje miejskie⁶³. Należy zaznaczyć, że miasta były nie tylko punktami na mapie, które wyznaczały itinerarium podróży peregrynantów, ale przede wszystkim celem i miejscem pobytu. W analizowanej relacji niewątpliwie można zaobserwować „obowiązek” opisanie i upamiętnienie miast⁶⁴.

Nathan Schröder zwiedził w Anglii Gravesend, Greenwich, Londyn, Oksford, Rochester, Tilbury, Canterbury oraz Dover⁶⁵. Konwencjonalne opisy przestrzeni miejskich koncentrowały się wokół murów, fortyfikacji, miejsc obronnych czy zamków. Nathana Schrödera w mieście Dover w hrabstwie Kent, porcie nad kanałem La Manche, najbardziej zaciękały rodzaje umocnień, bateria złożona z 12 dział oraz wyższa bateria z 3 mosiężnymi działami i kolubryna wykonana w 1544 r. w Utrechcie: „Unten am Berge nach der See zu ist eine batterie mit 12 Stücken, darüber lieget eine höhere Batterie mit 3. messingschen Stücken, darunter eine Feldschlange, welche viermahl so lang alß ich habe außspannen können. Schisset 5. englischen Meilen ist zu Utrecht A. 1544 gemacht worden”⁶⁶.

Miastem, do którego każdy podróżujący po Anglii docierał, był Londyn. Stolica królestwa Albionu wzbudzała różnorodne uczucia i doznania, oferowała wiele pod względem estetycznym i poznawczym. Obserwowany i zwiedzany Londyn był ciekawy i zachwycający przede wszystkim z powodu swego rozmachu i swej wielkości. Ponadto wzbudzał zainteresowanie ze względu na rozwijający się tamtejszy handel. Uwagę Nathana Schrödera zwróciła Giełda Królewska (ang. Royal Exchange), po francusku nazywana La Bourse Royale a Londres. Założona została w 1565 r. przez kupca Thomasa Greshama i oficjalnie otwarta przez królową Elżbietę I. Gdańszczanin oglądał budynek przed wielkim pożarem z 1666 r., podczas którego budynek ten doszczętnie spłonął. Odbudowę barokowej budowli, według projektu Edwarda Jarmana, zakończono w 1669 r.⁶⁷ Nathan Schröder zaprezentował ją jako miejsce, na terenie którego sprzedaje się różnorodne towary. Posiadała 34 przęsła oraz filary⁶⁸. Bardzo popularnym zjawiskiem było dokonywanie porównań odwiedzanych obiektów

⁶¹ H. Dziechcińska, *Świat i człowiek...*, s. 63.

⁶² A. Kucharski, *Theatrum peregrinandi...*, s. 161.

⁶³ Zob. F. Wolański, „Inność” przestrzeni miasta w relacjach polskich peregrynantów w XVIII w., [w:] *Staropolski ogląd świata – problem inności*, red. i d e m, Toruń 2007, s. 316-324.

⁶⁴ H. Dziechcińska, *O staropolskich...*, s. 41; BGPAN, rkps Ms 925a, k. 200-225.

⁶⁵ BGPAN, rkps Ms 925a, k. 200-225.

⁶⁶ Ibidem, k. 216.

⁶⁷ Zob. A.E.W. Mason, *The Royal Exchange. A Note on the Occasion of the Bicentenary of the Royal Exchange Assurance*, London 1920.

⁶⁸ BGPAN, rkps Ms 925a, k. 205.

z tymi ośrodkami, które poznano na szlaku podróży. Wojażer potrzebował oraz poszukiwał dogodnych punktów odniesienia, dokonując wszelkich porównań⁶⁹. Nathan Schröder porównał dwie pozłacane osoby w zbrojach, które uderzały w dzwon na wieży, znajdujące się na placu Gieldy Królewskiej, do identycznych postaci, które zaobserwował na zegarze w Wenecji na placu św. Marka: „die alte Exchense oder Kauffmansbörße, über welcher allerhand Wahren verkaufft worden, hat 34. Schwichbogen, auch so viel Pilaren, die Glocke, so auff dem Thurm ist, schlagen zwei übergulde Persohnen, so in Harnisch stehen, dergleichen sieht man an der Uhr zu Venedig auff dem Marcusplatz”⁷⁰.

Ciekawym zjawiskiem jest również odnotowywanie informacji odnośnie do ówczesnych osiągnięć techniki. Podziw budziły oraz przyciągały uwagę zegary mechaniczne, coraz bardziej rozpowszechnione w Europie w XVII w., które były obiektem powszechnego zainteresowania podróżników⁷¹. Zegary publiczne umieszczane na wieżach, budynkach i pałacach były nieodłącznym elementem scenerii, architektury miast Europy Zachodniej. Nathan Schröder prezentuje ośmiokątny zegar słoneczny, mapy i artystycznie wykuty kompas z kamienia znajdujący się nieopodal pałacu Hampton Court: „Nicht weit davon ist ein achteckicht Sonnenuhr daneben Landkarten und Compass von einem Stein sehr künstlich aussgehauen”⁷². Ponadto dostrzegł w murach pałacu Hampton Court zegar podobny do znajdującego się w rodzimym kościele parafialnym zegara, który pokazywał planety, jak również przybywający i ubywający księżyc: „In den Mauern ist auch ein Seger gleich unserm in der Pfkirchen, welcher die Planeten den zu- und abnehmenden Mond zeiget”⁷³. Gdańszczanin oglądał również wieżę ciśnień znajdującą się nad Tamizą, gdzie wodę pędziło się do góry w dużych skrzyniach i w ten sposób doprowadzało ją do całego miasta: „Zum (7) hab ich auch besehen die Wasserthürme, welche an der Temße liegen, da das Wasser in die Höhe getrieben wird in einen großen Kasten, und also in die gantze Stadt geleitet wird”⁷⁴.

W ośrodkach miejskich sfery *sacrum* i *profanum* ściśle ze sobą współistnieją. Można wyodrębnić dwie kategorie przestrzeni świętej. Pierwsza oznacza miejsce poświęcone Bogu, które stanowi świątynia zawierająca liczne przedmioty oraz tereny okalające będące własnością kościelną. Natomiast drugą przestrzenią *sacrum* są cmentarze oraz miejsca spoczynku świętych lub przechowywania ich relikwii, będące wyrazem zadeklarowanej przynależności do chrześcijańskiej wspólnoty wyznaniowej⁷⁵.

⁶⁹ A. Mączak, *Odkrywanie Europy...*, s. 216.

⁷⁰ BGPAN, rkps Ms 925a, k. 205.

⁷¹ H. Dziechcińska, *Świat i człowiek...*, s. 38-39.

⁷² BGPAN, rkps Ms 925a, k. 213.

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ Ibidem, k. 209.

⁷⁵ M.E. Kowalczyk, *op. cit.*, s. 213; zob. E. Sztáfrowski, *Miejsca i czasy święte*, Warszawa 1982.

Najczęściej peregrynanci odwiedzali i obserwowali kościoły, które zachwycały ogromem, przepychem, rozmiarami, bogactwem zwiedzanego wnętrza i dekoracyjnością wystroju⁷⁶. Gdańszczanin zwiedził w Londynie przede wszystkim Westminster Abbey (nazwa oficjalna: Collegiate Church of St Peter at Westminster), najokazalszą i niepowtarzalną gotycką katedrę, obiekt godny zobaczenia i upamiętnienia, miejsce koronacji królów Anglii i Wielkiej Brytanii. Od XIII w. opactwo jest również miejscem pochówku królów i zasłużonych osób. Katedra westminsterska została konsekrowana w 1065 r. za czasów króla Edwarda Wyznawcy. W 1245 r. z inicjatywy Henryka III przebudowę kościoła rozpoczął Henry de Reyns (Rheims) w stylu gotyku angielskiego. W wiekach XIV-XIX kościół był dalej rozbudowywany⁷⁷. Autor relacji prezentuje opactwo westminsterskie głównie jako miejsce spoczynku angielskich władców⁷⁸.

Ponadto Nathan Schröder w Westminster Abbey dostrzegł tron z marmuru, na którym koronowano królów, jak również koronę z berłem. Podróżnik skoncentrował uwagę na kamieniu ze Scone (gael. *Lia Fáil*) i przytoczył dotyczącą go ustną tradycję i legendę⁷⁹. Jego historię opisuje Księga Rodzaju⁸⁰. Edward I Długonogi w 1296 r. umieścił go w Westminster Abbey. Od tego czasu kamień ten symbolicznie leżał pod tronem królewskim w trakcie uroczystości koronacyjnych wszystkich królów Anglii i Wielkiej Brytanii: „Den Stuhl von Marmor so zimlich alt mit Lehnung, worauff die Könige gekröhnet worden, item (4) der Stein, worauff Jacob sol geruhet haben”⁸¹.

Nathan Schröder zwiedzał również najbardziej znany londyński anglikański kościół, katedrę św. Pawła (ang. St Paul's Cathedral). Zaczęto ją budować w XI w. na gruzach rzymskiej świątyni. Niestety w XII w., podczas prac, spłonął m.in. dach. Została ona konsekrowana w 1300 r. Kościół spłonął później w wielkim pożarze Londynu w 1666 r. Podjęto decyzję o budowie nowej katedry w stylu klasycyzującego baroku i rozpoczęto ją w 1675 r. pod nadzorem angielskiego architekta Christophera Wrena. Zakończenie budowy miało miejsce w 1708 r., jednakże oficjalnie katedra została uznana przez parlament 25 grudnia 1711 r. W rzeczywistości prace trwały do lat dwudziestych XVIII w.⁸² Podróżnik oglądał katedrę przed pożarem, jednakże na początku XVII w., w wyniku sporów konfesyjnych, była ona zaniedbana i zniszczona z wyjątkiem jednej kaplicy, w której odbywały się

⁷⁶ A. Kucharski, *Theatrum peregrinandi...*, s. 191-192.

⁷⁷ *Westminster Abbey*, www.westminster-abbey.org/about-the-abbey/history/history-of-westminster-abbey (dostęp: 25 VII 2021).

⁷⁸ BGPAN, rkps Ms 925a, k. 211.

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ Rdz 28, 10-22 (Biblia Tysiąclecia).

⁸¹ BGPAN, rkps Ms 925a, k. 211.

⁸² *St Paul's – The Cathedral Church of London 604-2004*, ed. D. Keene, A. Burn, A. Saint, New Haven 2004, s. 219; J.W.P. Campbell, *Building St Paul's*, London 2007, s. 161; *St Paul's Cathedral*, www.stpauls.co.uk/history-collections/history (dostęp: 25 VII 2021).

nabożeństwa: „St. Pauli Kirche ist eine sehr große Kirche, ist aber gantz ruiniret außer 1 Capellen, in welcher noch geprediget wird”⁸³.

Nieodłącznym elementem zwiedzania Windsoru, zamku królewskiego będącego rezydencją angielskiej rodziny monarszej, było oglądanie gotyckiej kaplicy św. Jerzego (ang. St George's Chapel) ufundowanej przez Edwarda III w XIV w. Obecnie królowie angielscy uroczyście mianują tam kawalerów zakonu św. Jerzego, tj. Orderu Podwiązki (ang. The Most Noble Order of the Garter) z zachowaniem średniowiecznego ceremoniału: „Zu Winsor ist das königl. Schloß, so fest ist, in welcher Kirchen die Ritter des Hosenbandes gemacht worden. Vide descriptionis itineris Oxfurtensis”⁸⁴.

Ponadto gdańszczanin odnotował w swoim diariuszu przebieg ceremonii, którą dostrzegł w kaplicy pałacu Whitehall. Król Karol II Stuart poprzez dotyk uzdrawiał chorych na świerzb. Najpierw biskup czytał imiona, a chorzy przychodzili i klękali przed królem, on dotykał ich twarzy obiema rękami, mówiąc: „Niech Bóg ci pomoże, król cię dotyka”⁸⁵. Przy tym dawał im białą wstęgę z wiszącym na niej dukatem wybitym w 1655 r.: „ausgeführt worden, in demselben hab ich den König gesehen die krancken tuchiren, welche Scabiem haben, erstlich wird vom Bischoff [...] vorgelesen, und die Krancken komen und knien vor dem König nieder und er rühret sie ans Gesicht mit beyden Händen, sagend Gott holffe dir, der König rühret dich, dabey wird ihnen ein weisses Band mit einem anhangenden Ducaten A. 1655 geschlagen gegeben welchen sie um den Hals hängen”⁸⁶.

W Canterbury, mieście w hrabstwie Kent, w dystrykcie Canterbury położonym nad rzeką Stour, Nathan Schröder najwięcej czasu poświęcił na zwiedzanie gotyckiej katedry zbudowanej w latach 1070-1077 na miejscu wcześniejszego kościoła romańskiego, ufundowanego w 597 r. przez pierwszego arcybiskupa tego miejsca, św. Augustyna z Canterbury. W 1174 r. katedra została zniszczona w pożarze⁸⁷. Prace związane z przebudową trwały jeszcze w XVI w., kiedy to ukończona została dzwonnica Bell Harry Tower. Katedra jest jedną z formalnych siedzib biskupa Canterbury. Tutaj właśnie został zamordowany arcybiskup Thomas Becket. Obecnie stanowi główną siedzibę Kościoła anglikańskiego⁸⁸. Gdańszczanin skoncentrował uwagę na nagrobkach znajdujących się w katedrze, m.in. księcia Walii Edwarda, zwanego Czarnym Księciem, kardynała Reginalda Pole'a, ostatniego rzymskokatolickiego arcybiskupa Canterbury, oraz Charlesa Fotherby'ego, dziekana katedry⁸⁹.

⁸³ BGPAN, rkps Ms 925a, k. 206.

⁸⁴ Ibidem, k. 215.

⁸⁵ Ibidem, k. 206 [tłum. P.N.].

⁸⁶ Ibidem, k. 206-207.

⁸⁷ G.H. Cook, *Portrait of Canterbury Cathedral*, London 1949, s. 23.

⁸⁸ S. Blick, *Reconstructing the Shrine of St. Thomas Becket, Canterbury Cathedral*, [w:] S. Blick, R. Tekippe, *Art and Architecture of Late Medieval Pilgrimage in Northern Europe and the British Isles*, Leiden–Boston 2005, s. 408-425.

⁸⁹ BGPAN, rkps Ms 925a, k. 216.

Miasto w średniowieczu stanowiło przede wszystkim centrum działań administracyjno-prawnych, ale stopniowo ewoluowało w kierunku miejsca o znaczeniu rezydencjonalnym⁹⁰. Zwiedzano różne typy obiektów wchodzących w skład budownictwa rezydencjonalnego, mieszczańskiego i użyteczności publicznej. Poziom wiedzy o architekturze świeckiej zależał w głównej mierze od osobistych zainteresowań i doświadczeń staropolskich podróżników. Architekturę cywilną wiązano z ośrodkami sprawowania władzy oraz wielkimi centrami kultury i nauki europejskiej⁹¹. Peregrynanci poznawali i obserwowali rezydencje monarsze będące oficjalnymi siedzibami władców Europy Zachodniej, obiekty pełniące funkcje rezydencji czasowych oraz były miejsca zamieszkania monarchów mające dla zwiedzających znaczenie historyczne⁹².

Nathan Schröder, przebywając w Anglii, zwiedził wiele pałaców i zamków. W Dover dostrzegł Dover Castle z XII w., zamek, z daleka widoczny w krajobrazie, malowniczo położony na szczycie białego, kredowego klifu, co utrudniało znacznie dotarcie do niego. Autor diariusza opisał elementy dekoracyjne, jak wykute angielskie godło. Natomiast w zimnej, zamkowej piwnicy podróżnik wraz z towarzyszami latem pił „lodowato zimne” piwo. W tej piwnicy wisiał duży mosiężny róg, pamiętający czasy Juliusza Cezara, w której podróżnik dął. Ponadto gdańszczanin opisał izbę, w której znajdowały się pisma Juliusza Cezara. Podkreślił również zniszczenia w pozostałych izbach⁹³.

Gdańszczanin w drodze do angielskiej stolicy oglądał pałac w Greenwich, obecnej dzielnicy Londynu, we wschodniej części miasta, na południowym brzegu Tamizy. Pałac wzbudził w podróżniku pozytywne odczucia i impresje. Zbudowany w połowie XV w. przez Henryka Lancastera, późniejszego króla Henryka V, rozbudowany następnie jako Palace of Placentia, stał się główną siedzibą Henryka VII Tudora⁹⁴. Za panowania Karola I Stuarta mieszkała w nim, do czasu swojej ucieczki, jego żona Henrietta Maria de Bourbon⁹⁵: „Hernach siehet Grünwich so ein Königl. Schloß, und darauff nach Londen”⁹⁶. Zamek posiadał cztery wieże pokryte ołowiem na grubość 2 klafterów⁹⁷.

Podróżnik odwiedził również wspomniany już Hampton Court, pałac położony ok. 20 km na południowy zachód od Londynu. Został on wzniesiony w latach 1515-1521 w stylu renesansowym dla kardynała Thomasa Wolseya. W 1528 r. przeszedł na własność

⁹⁰ H. Dziechcińska, *O staropolskich...*, s. 54.

⁹¹ A. Kucharski, *Theatrum peregrinandi...*, s. 229-231.

⁹² B.M. Puchalska, *Obraz dworów zachodnioeuropejskich w polskiej literaturze pamiątkarskiej XVI i XVII wieku*, Białystok 2000, s. 34-36.

⁹³ BGPAN, rkps Ms 925a, k. 216-217.

⁹⁴ A. Weir, *Henry VIII: King and Court*, Vintage 2008, s. 10.

⁹⁵ *Royal Museums Greenwich*, www.rmg.co.uk/queens-house/history (dostęp: 25 VII 2021).

⁹⁶ BGPAN, rkps Ms 925a, k. 203.

⁹⁷ 6 stóp = ok. 180 cm.

Henryka VIII. Nathan Schröder skoncentrował się na bogactwie wystroju, dostrzegł wyposażenia komnat, obicia mebli i ścian. Podkreślił znaczenie materiału, z którego wykonane były poszczególne obiekty. Dokonywał selekcji i wartościował oglądane tam przedmioty. Potrafił dostrzec wartość dekoracyjną⁹⁸. Na kartach swojego diariusza pozostawił niezwykle drobiazgowy i skrupulatny opis wnętrza Hampton Court. Prezentacja zawiera opis pierwszej i trzeciej izby z półwełnianymi gobelinami oraz skromnym stołem, pod którym leżał duży dywan, drugiego wnętrza z haftowanymi złotem i srebrem gobelinami, czwartej sali całej wełnianej, piątej izby z gobelinami zielono-srebrnymi, w której znajdowało się łóżko króla z zasłonami oraz ściany obwieszone wełnianymi i jedwabnymi gobelinami. Większość zwiedzanych wnętrz była wyłożona matami, pod którymi znajdowały się kamienne płyty⁹⁹. Następnie autor scharakteryzował tajemną szóstą izbę oraz siódmą, m.in. ze starymi obrazami, tablicą pamiątkową, konterfektem króla i jego ukochanej. Kolejno Nathan Schröder ukazał: ósme wnętrze ozdobione złotymi gobelinami, dziewiąte największe, dziesiąte udekorowane złotem z najwykwintniejszym łóżem mającym zasłony z atlasu i białego adamaszku. Potem opisał jedenastą izbę z zasłonami wełnianymi i jedwabnymi, na których byli wyhaftowani czarnoskórzy mężczyźni i czarnoskóre kobiety na wielbłądach¹⁰⁰. Na samym końcu scharakteryzował izbę dwunastą, w której król miał zwyczaj udzielania audiencji, obwieszoną wełnianymi materiałami, pośrodku której stał stół, na nim uroczy i estetyczny gobelin oraz haftowane złotem cztery hebanowe krzesła ze skrzynią. Galeria została wspianiale udekorowana porożami jeleni¹⁰¹.

Zasadniczym punktem zwiedzania Londynu była twierdza Tower of London, będąca rezydencją królewską władców Anglii, wzniesiona pod koniec 1066 r. Znajduje się na północnym brzegu Tamizy: „In dieser Stadt erstlich die Towr besehen, ist ein Schloß an der Temse gelegen”¹⁰². Zamek sięga swoją tradycją czasów Juliusza Cezara – ten fakt zaznaczył w diariuszu Nathan Schröder: „alte Schilder von den Römern, unter denen des Julii Caesaris, welcher wie man saget den Tower hat lassen auffbauen”¹⁰³. Nazwa całego założenia wywodzi się od tzw. Białej Wieży (White Tower) zbudowanej w 1078 r. przez Wilhelma Zdobywcę po podbiciu przez niego Anglii¹⁰⁴. Mieściły się tam zbrojownia, więzienie, skarbiec, archiwum, zbiory klejnotów oraz zwierzyniec. Przechowywano w niej również insygnia koronacyjne. Jednak stare insygnia koronne zostały zniszczone w połowie XVII w.

⁹⁸ B.M. Puchalska, *op. cit.*, s. 46; BGPAN, rkps Ms 925a, k. 213-214.

⁹⁹ BGPAN, rkps Ms 925a, k. 213.

¹⁰⁰ Ibidem, k. 213-214.

¹⁰¹ Ibidem, k. 214.

¹⁰² Ibidem, k. 204.

¹⁰³ Ibidem.

¹⁰⁴ A.R. Brown, P. Curnow, *Tower of London, Greater London: Department of the Environment Official Handbook*, London 1984, s. 5-9.

podczas angielskich wojen domowych¹⁰⁵. Zatrudnieni w warowni strażnicy, tzw. Yeoman Warders, występowali m.in. w roli przewodników¹⁰⁶. Nathan Schröder realizował standardowy program wycieczki po Tower of London, oglądał skarbiec, zbrojownię oraz królewski zwierzyniec. Podróżnik odnotował obecność w zbrojowni 10 ubranych w zbroję rycerzy na koniach, zwanych kirasjerami¹⁰⁷. Ponadto wymienił: ciężką i grubą zbroję tureckiego cesarza, ważącą 104 funty¹⁰⁸, działo z 7 lufami, pikę z jesionowego drewna o długości 22 stóp¹⁰⁹, 3 moździerze, 4 małe działa, 6 muszkietów oraz drewniane działo, dzięki któremu podobno Henryk VIII zdobył miasto. Dodatkowo stare rzymskie tarcze, wśród nich tarczę Juliusza Cezara, oraz topór, którym ścięto Annę Boleyn¹¹⁰.

Tower of London pełniła funkcję więzienia stanu od 1100 r. do nieomalże II wojny światowej. W XVI i XVII w. przetrzymywano w niej wielu wpływowych więźniów¹¹¹. Jednakże podróżnicy odwiedzający twierdzę nie postrzegali jej jako miejsca pozbawiania wolności. Wyjątek stanowi tu relacja Nathana Schrödera, który odnotował fakt, że twierdza była więzieniem dla tych, którzy byli winni śmierci króla Karola I Stuarta: „In dieser Stadt erstlich die Towr besehen, ist ein Schloß an der Tēmse gelegen, in welchem viel so schuldig gewesen an des Königes Tode gefangen lagen”¹¹².

Ponadto podróżnik zwiedzał pałac Whitehall, który był główną rezydencją monarszą królów angielskich w Londynie w XVI i XVII w. Zaprojektowany został w 1617 r. przez Inigo Jonesa w stylu późnorenesansowo-klasycystycznym (palladiańskim) jako największy w ówczesnej Europie. Niestety nie został zrealizowany w planowanych rozmiarach¹¹³. Nathan Schröder w pałacu miał okazję obserwować króla Karola II Stuarta jedzącego posiłek oraz oglądał komnatę, w której przebywał Karol I Stuart, oczekując na egzekucję, i z której został wyprowadzony na szafot: „Withal ist das Königl. Schloß, auff welchem ich den König habe sehen taffel halten. Alda per/pro (2) zu sehen das gemach, woselbst Carol I”¹¹⁴.

¹⁰⁵ G. Parnell, *The Tower of London*, Batsford 1993, s. 67.

¹⁰⁶ G. Abbott, *The Beefeaters of the Tower of London*, Newton Abbot 1985, s. 28-42.

¹⁰⁷ Kirasjerzy (z fran. *cuirassier* – pancerny) – istniejący w XVI-XX w. zachodnioeuropejski rodzaj ciężkiej jazdy w zbrojach z metalowych płyt (kirysach).

¹⁰⁸ Funt (ang. *pound* lub *pound-mass*, od staroang. *pund*, które wywodzi się z germ. adaptacji łac. [*libra*] *pōndo* – *Pfund*) – miara funta była różna na przestrzeni wieków w różnych państwach, zwykle wynosiła pomiędzy 0,4 a 0,5 kg.

¹⁰⁹ Stopa – jednostka miary. W różnych krajach miała inną długość. Zmieniała się także na przestrzeni wieków. Obecnie przez stopę najczęściej rozumie się stopę angielską (*foot*) = 30,480 cm, czyli 1 m = 3,280840 stopy.

¹¹⁰ BGPAN, rkps Ms 925a, k. 204.

¹¹¹ G. Parnell, *op. cit.*, s. 86-94.

¹¹² BGPAN, rkps Ms 925a, k. 204.

¹¹³ *British History Online*, www.british-history.ac.uk/survey-london/vol13/pt2/pp10-40 (dostęp: 25 VII 2021).

¹¹⁴ BGPAN, rkps Ms 925a, k. 206.

W epoce nowożytniej, a szczególnie w okresie baroku, rozbudowana etykieta i ceremonial dworski były oznaką postępu cywilizacji oraz źródłem splendoru otaczającego danego monarchę. Ceremonialna oprawa mogła towarzyszyć uroczystym okazjom, jak również codziennym czynnościom¹¹⁵. Nathan Schröder zarejestrował konny orszak królewski z Tower of London do pałacu Whitehall oraz koronację Karola II Stuarta, jednakże podczas tego wydarzenia największą uwagę skupił na fajerwerkach, które jednak nie wywarły na nim większego wrażenia: „Zum (4) gesehen den königl. Durchzug von Tower nach Withal zu Pferde [...]. Zum den 4 May geschah die Kröhnung [...]. Wird ein Feuerwerck auff der Temße gehalten [...]. Aber das Feuerwehrck lieff nicht zum besten ab”¹¹⁶. Ceremonialny wjazd władcy był przede wszystkim okazją do zetknięcia się monarszym splendorem i indywidualnością monarchy oraz do obserwacji, a także możliwością bezpośredniego uczestnictwa w tak istotnym wydarzeniu¹¹⁷.

Ponadto XVII-wieczni podróżnicy zachwycali się ogrodami i parkami usytuowanymi w bezpośrednim sąsiedztwie rezydencji królewskich, książęcych lub możnowładczych¹¹⁸. Ogrody i oranżerie stanowiły istotny oraz fundamentalny element krajobrazu, jak również interesujące i udane połączenie przyrody, naturalnego środowiska i architektury. Nie tylko pełniły one funkcję dekoracyjną, ale były również miejscem rekreacji, relaksu, spotkań i przechadzek, przestrzenią zapewniającą harmonię sztuki i natury, symbolem naturalnej doskonałości. Osobliwie prezentowały się piękne i niezwykle urokliwe barokowe kompleksy pałacowo-ogrodowe, które uznawano za interesującą i fascynującą atrakcję turystyczną. Obserwowano i zwiedzano prywatne ogrody z małą architekturą zawierającą posągi, wyrafinowane formy rzeźbiarskie, fontanny oraz dziewiczą przyrodę¹¹⁹.

Nathan Schröder wyróżnił na kartach swojej relacji ogród okalający pałac Hampton Court, pośrodku którego znajdowały się piękne i zachwycające fontanny, w większości z kamienia, które nakazał zbudować Oliver Cromwell. Ponadto uwagę Schrödera przykuła ładna aleja spacerowa wzdłuż ogrodu obsadzona bukszpanami oraz fontanna z 6 czarno-białymi, alabastrowymi i marmurowymi filarami¹²⁰. W swoim diariuszu Nathan Schröder zaprezentował również park leżący naprzeciw pałacu Whitehall w Londynie. Autor skoncentrował uwagę na torze do gry *paille-maille*, która była tradycyjną grą dworską nazywaną „krokiet” od francuskiego słowa *croquet*: „Und auff disseits der Temß bey dem Schloß Withal ist (1) zu sehen der Parck oder Garten, so gegen Withal über lieget, woselbst eine

¹¹⁵ B.M. Puchalska, *op. cit.*, s. 99-100.

¹¹⁶ BGPAN, rkps. Ms 925a, k. 207.

¹¹⁷ B.M. Puchalska, *op. cit.*, s. 102.

¹¹⁸ *Ibidem*, s. 42.

¹¹⁹ A. Kucharski, *Theatrum peregrinandi...*, s. 292-293.

¹²⁰ BGPAN, rkps Ms 925a, k. 212-213.

schöne Pallemaille, welche man mit 3. Schlägen zu Ende bringen kann”¹²¹. Gdańszczanin opisał również Hyde Park, teren w centrum miasta, który został w 1536 r. zamieniony przez Henryka VIII w park rekreacyjny. W 1637 r. Karol I Stuart zmienił jego naturę i park stał się miejscem publicznym¹²².

W związku z rozwojem zainteresowań przyrodniczych i encyklopedycznych w okresie nowożytnym coraz więcej uwagi poświęcano na kartach relacji z podróży menażeriom, będącym wczesną formą ogrodu zoologicznego. W XVII w. liczba zwierzyńców znacznie się zwiększyła. Menażerie mogły stanowić część malowniczego kompleksu pałacowo-ogrodowego, być położone w sąsiedztwie rezydencji magnackich albo królewskich i stanowić dumę europejskich monarchów, mogły też znajdować się w pobliskich parkach¹²³. Zwierzyńce dostarczały pożądanych wrażeń amatorom osobliwości, stanowiły modną atrakcję turystyczną oraz ważny element podróży poznawczych¹²⁴. Relacja Nathana Schrödera zawiera opisy zwierząt. Gdańszczanin rejestruje przede wszystkim faunę egzotyczną, która była wcieleniem niezwykłości i wywoływała ogromne emocje. Zwierzęta egzotyczne wyraźnie fascynowały podróżnika¹²⁵. W zwierzyńcu Tower of London zaobserwował osiem lwów, dwie lwice, orła, panterę oraz dużego martwego węża: „Forn wen man eingehet in den Towr sind 8. Löwen 2. Löwin Adler ein Pantherthier eine große Schlange aber todt”¹²⁶. Nathan Schröder opisał również ptaszarnię z różnorodnymi rzadkimi gatunkami ptaków przy pałacu Whitehall: „Zum (2) der Garten bey dem Weithal ist lustig, in welchem ein Vogelhauß mit allerhand raren Vögeln zu sehen”¹²⁷. Ponadto podróżnik oglądał menażerię nieopodal Hampton Court¹²⁸.

Zainteresowanie i fascynacja światem zwierzęcym przejawiały się także oglądaniem walk z udziałem zwierząt, które to walki stanowiły powszechny rodzaj rozrywki oraz ciekawy, widowiskowy spektakl¹²⁹. Nathan Schröder odnotował walki niedźwiedzi z końmi, małpami i psami. Jednakże nie spodobało mu się to miejsce ze względu na wysokie koszty, które trzeba ponieść, aby obejrzeć tego typu widowisko. W tym przypadku za walkę czterech niedźwiedzi, dwóch byków i jednego konia, na którym siedziała małpa, musiał zapłacić pół szylinga: „Haus, woselbst man die Bähren mit Pferden Affen und Hunden ganz loß hetzet. Das man aber die Hunde sobald sie kaum angefallen, wieder abrufet, gefällt

¹²¹ Ibidem, k. 208.

¹²² Ibidem, k. 209; A. Self, *The Birds of London*, London 2014, s. 28.

¹²³ A. Kucharski, *Theatrum peregrinandi...*, s. 353.

¹²⁴ B.M. Puchalska, *op. cit.*, s. 44.

¹²⁵ M. Prejs, *Egzotyzm w literaturze staropolskiej. Wybrane problemy*, Warszawa 1999, s. 6-7.

¹²⁶ BGPAN, rkps Ms 925a, k. 204.

¹²⁷ Ibidem, k. 208.

¹²⁸ Ibidem, k. 214-215.

¹²⁹ K. Łukaszewicz, *Ogrody zoologiczne. Wczoraj – dziś – jutro*, Warszawa 1975, s. 107-108; A. Kucharski, *Theatrum peregrinandi...*, s. 365.

mir nicht. Wie auch der orth, welcher sehr köstlich, wil mir nicht gefallen. Es wurden auff 1 mahl 4 Bähren, 2 Bullen und 1 Pferd, auff welchem ein Aff sitzt, zusammen gehetzt, wofür man einen halben schilling gab”¹³⁰.

Istotnym doświadczeniem podczas peregrynacji poznawczo-edukacyjnych było odwiedzanie słynnych europejskich ośrodków nauki, akademii i uniwersytetów. Miasta uniwersyteckie były nie tylko siedzibami sławnych i modnych uczelni, ale również ważnymi ośrodkami kultury i sztuki. Nathan Schröder odwiedził Uniwersytet Oksfordzki (ang. University of Oxford, łac. Universitas Oxoniensis), który wzbudzał podziw i szacunek, a ówcześni często przyznawali mu miano pierwszej akademii w całej Europie. Gdańszczanin zdawkowo zaprezentował strukturę uniwersytetu. Za najwspanialsze i najlepsze spośród 18 kolegów uznał The Queen's College¹³¹, ufundowane w 1341 r. przez Roberta de Eglesfielda¹³², oraz Kolegium Trójcy Świętej (ang. Trinity College)¹³³ ufundowane przez Thomasa Pope'a w 1555 r.¹³⁴ Odnotował również Bibliotekę Bodlejańską (ang. Bodleian Library) wchodzącą w skład uniwersytetu, która wywarła na nim duże wrażenie¹³⁵.

Nathan Schröder w Anglii zrealizował standardowy program turystyczno-poznawczy obejmujący najważniejsze ośrodki miejskie, obiekty, rezydencje, rzeczy godne zobaczenia, zabytki angielskiej architektury sakralnej i świeckiej oraz atrakcje krajobrazowe i przyrodnicze, umożliwiające odtworzenie obrazu królestwa Albionu istniejącego w świadomości gdańskiego podróżnika. W diariuszu dominują wątki urbanistyczne ukształtowane przez różne czynniki kulturowo-edukacyjne oraz podkreślające motywacje praktyczno-edukacyjne zagranicznych wojaży¹³⁶. Schröder w sposób schematyczny i konwencjonalny zaprezentował przestrzeń miejską wpisującą się w krajobraz antropogeniczny. Podróżnik zwiedzał imponujące porty z licznymi statkami floty handlowej i okrętami marynarki wojennej, jak również obserwował rzekę Tamizę stanowiącą najważniejszy wodny tor komunikacyjny w królestwie Albionu¹³⁷. Odnotował funkcjonowanie Giełdy Królewskiej (Royal Exchange) z różnorodnymi wartościowymi i unikalnymi towarami¹³⁸. Opisał liczne mosty stanowiące element rozwiniętego krajobrazu¹³⁹. Ponadto Nathan Schröder kładł nacisk na zagadnienia dotyczące fortyfikacji oraz umocnień będących fundamentalnym elementem zabudowy miast¹⁴⁰.

¹³⁰ BGPAN, rkps Ms 925a, k. 209.

¹³¹ Ibidem, k. 215.

¹³² *The Queen's College, University of Oxford*, www.ox.ac.uk/about/organisation/history (dostęp: 25 VII 2021).

¹³³ BGPAN, rkps Ms 925a, k. 215.

¹³⁴ *Trinity College, University of Oxford*, www.trinity.ox.ac.uk/college-history/ (dostęp: 25 VII 2021).

¹³⁵ BGPAN, rkps Ms 925a, k. 215.

¹³⁶ H. Dziechcińska, *O staropolskich...*, s. 42-43.

¹³⁷ BGPAN, rkps Ms 925a, k. 203.

¹³⁸ Ibidem, k. 205.

¹³⁹ Ibidem, k. 204, 214-215.

¹⁴⁰ Ibidem, k. 216.

Podróżnik oglądał i obserwował obiekty świeckiej architektury oraz dostarczył opisy budynków należących do budownictwa rezydencjonalnego¹⁴¹. Analizowane zapiski ukazują angielskie królewskie rezydencje. Schröder opisał Palace of Placentia w Greenwich¹⁴², zamek w Dover¹⁴³ (Dover Castle), pałac Hampton Court¹⁴⁴ nieopodal Londynu będący rezydencją królewską, twierdzę Tower of London¹⁴⁵, pałac Whitehall¹⁴⁶ oraz zamek królewski Windsor¹⁴⁷. Na kartach analizowanej relacji dominują opisy prezentujące wystrój wnętrz budowli należących do świeckiej architektury. Wojażer przede wszystkim koncentrował uwagę na sztuce użytkowej, praktycznej, zdobniczej, na bogactwie wystroju oraz materiale, z którego wykonano oglądane obiekty¹⁴⁸. Dodatkowo opisał ceremonie, których był świadkiem¹⁴⁹. Podczas oglądania i zwiedzania pałacu Whitehall miał okazję obserwować ówczesnego władcę – Karola II Stuarta¹⁵⁰.

Źródłem duchowej przyjemności i przeżyć estetycznych było zwiedzanie ogrodów, parków, oranżerii – stanowiących ważny element angielskiego krajobrazu oraz interesującą atrakcję turystyczną. Nathan Schröder opisał Hampton Court Park¹⁵¹ oraz Hyde Park w centrum Londynu¹⁵². Ponadto fascynowała go fauna egzotyczna, którą oglądał w menażeriach – zwierzętach będących częścią kompleksów pałacowo-ogrodowych lub znajdujących się nieopodal rezydencji królewskich¹⁵³. Widział również walki zwierząt, które były powszechną formą rozrywki¹⁵⁴.

Na kartach relacji podróżnik scharakteryzował także budowle sakralne: gotycką katedrę Westminster Abbey¹⁵⁵, londyński anglikański kościół św. Pawła (St Paul's Cathedral)¹⁵⁶, gotycką kaplicę św. Jerzego (St George's Chapel) w zamku Windsor¹⁵⁷, kaplicę w pałacu Whitehall¹⁵⁸

---

¹⁴¹ Ibidem, k. 204.

¹⁴² Ibidem, k. 203.

¹⁴³ Ibidem, k. 216-217.

¹⁴⁴ Ibidem, k. 213-214.

¹⁴⁵ Ibidem, k. 204.

¹⁴⁶ Ibidem, k. 206.

¹⁴⁷ Ibidem, k. 215.

¹⁴⁸ Ibidem, k. 213-214.

¹⁴⁹ Ibidem, k. 206-207.

¹⁵⁰ Ibidem.

¹⁵¹ Ibidem, k. 212-213.

¹⁵² Ibidem, k. 208.

¹⁵³ Ibidem, k. 204, 208, 214-215.

¹⁵⁴ Ibidem, k. 209.

¹⁵⁵ Ibidem, k. 211.

¹⁵⁶ Ibidem, k. 206.

¹⁵⁷ Ibidem, k. 215.

¹⁵⁸ Ibidem, k. 206-207.

oraz katedrę w Canterbury¹⁵⁹. Zwiedzane i oglądane angielskie świątynie zachwycaly ogromem, rozmiarami, przepychem, bogactwem wnętrza i dekoracyjnością wystroju. Ponadto podróżnik zaprezentował sztukę sepulkralną w postaci reprezentacyjnych i monumentalnych nagrobków¹⁶⁰. Przyczął legendy, odwoływał się do tradycji¹⁶¹, był też absolutnie pewny nadprzyrodzonych zdolności władców Anglii, które objawiały się uzdrawianiem chorych¹⁶². Warto zaznaczyć, że Nathan Schröder odnotował również efekty sporów konfesyjnych w postaci zniszczeń i spustoszeń w kościele św. Pawła (St Paul's Cathedral)¹⁶³.

Istotnym elementem ówczesnych podróży było odwiedzanie słynnych europejskich ośrodków nauki, akademii i uniwersytetów. Nathan Schröder poznał i opisał uniwersytet w Oksfordzie¹⁶⁴. Jego uwagę przyciągnęła również Biblioteka Bodlejańska (Bodleian Library)¹⁶⁵. Ponadto na kartach diariusza pojawiają się wzmianki o ówczesnych osiągnięciach techniki – zegarach publicznych¹⁶⁶ oraz wieży ciśnień¹⁶⁷.

Na podstawie zachowanej relacji Nathana Schrödera można odtworzyć ówczesny stosunek do inicjatywy i aktywności podróżniczej, a także metodę odbywania peregrynacji¹⁶⁸. W trakcie wjazdu w sferze świadomości podróżnika dokonywały się wartościowanie, ocena oraz kwalifikacja. Wyobrażenia zgromadzone w trakcie podróży ulegały modyfikacjom pod wpływem nie tylko osobistych doświadczeń, ale również zindywidualizowanych oczekiwań bohatera podróży. Peregrynacja umożliwiała weryfikację rzetelności przeczytanych wcześniej opisów oraz konfrontację uzyskanej w kraju wiedzy z zastaną rzeczywistością. Obraz Anglii zaprezentowany w diariuszu Nathana Schrödera jest efektem nie tylko realnie istniejącej rzeczywistości oraz bezstronnej relacji, lecz także subiektywnych opinii, indywidualnych zainteresowań, wyznawanej hierarchii wartości oraz religii, ciekawości świata, konwencji zawartych w różnorodnych lekturach oraz obiegowych sądów i istniejących uogólnień funkcjonujących w świadomości staropolskiego społeczeństwa¹⁶⁹.

---

¹⁵⁹ Ibidem, k. 216.

¹⁶⁰ Ibidem, k. 211, 216.

¹⁶¹ Ibidem, k. 211.

¹⁶² Ibidem, k. 206-207.

¹⁶³ Ibidem, k. 206.

¹⁶⁴ Ibidem, k. 215.

¹⁶⁵ Ibidem.

¹⁶⁶ Ibidem k. 213.

¹⁶⁷ Ibidem, k. 209.

¹⁶⁸ C. Niedzielski, *op. cit.*, s. 11.

¹⁶⁹ M. Markiewicz, *Ogląd świata w dawnych epokach – kłopot dla historyków*, [w:] *Sic erat in fatis. Studia i szkice historyczne dedykowane Profesorowi Bogdanowi Rokowi*, t. 1, red. E. Kościk, R. Żerelik, P. Bady-na, F. Wolański, Toruń 2012, s. 493-501.

BIBLIOGRAFIA

Źródła:

BGPAN, rkps Ms 925a.

Starodruki:

Neues allgemeines Künstler-Lexicon: oder Nachrichten von dem Leben und den Werken der Maler, Bildhauer, Baumeister, Kupferstecher etc., ed. G.K. Nagler, München 1835-1852.

Opracowania:

Abbott G., *The Beefeaters of the Tower of London*, Newton Abbot 1985.

Abramowska J., *Peregrynacja*, [w:] *Przestrzeń i literatura*, red. M. Głowiński, A. Okopień-Sławińska, Wrocław 1978, s. 125-158, *Z dziejów Form Artystycznych w Literaturze Polskiej*, t. 51.

Barycz H., *Polacy na studiach w Rzymie w epoce odrodzenia (1440-1600)*, Kraków 1938.

Barycz H., *Spojrzenia w przeszłość polsko-włoską*, Wrocław 1965.

Barycz H., *Sto lat studiów i podróży kulturalnych do Genewy (1550-1650). Z dziejów polskich wędrówek naukowych za granicę*, Wrocław 1969.

Blick S., *Reconstructing the Shrine of St. Thomas Becket, Canterbury Cathedral*, [w:] S. Blick, R. Te kippe, *Art and Architecture of Late Medieval Pilgrimage in Northern Europe and the British Isles*, Leiden 2005, s. 408-425, <https://doi.org/10.1080/00233600310019327>.

Brown A.R., Curnow P., *Tower of London, Greater London: Department of the Environment Official Handbook*, London 1984.

Campbell J.W.P., *Building St Paul's*, London 2007.

Chachaj M., *Podróże edukacyjne młodzieży z Prus Królewskich do Bolonii, Sieny i Perugii w XVI i XVII wieku*, [w:] *Prusy Książęce i Prusy Królewskie w XVI-XVIII wieku*, red. J. Wijaczka, Kielce 1997, s. 195-210.

Chachaj M., *Staropolscy studenci i podróżnicy w Oksfordzie (1573-1620)*, [w:] *Miscellanea Res Polonorum, Brittanorum Ac Judaeorum Illustrantia*, red. J. Basista, A. Kaźmierczyk, M. Markiewicz, D. Oliwa, Kraków 2015, s. 159-168.

Chachaj M., *Związki kulturalne Sieny i Polski do końca XVIII wieku. Staropolscy studenci i podróżnicy w Sienie*, Lublin 1998.

Cook G.H., *Portrait of Canterbury Cathedral*, London 1949.

Dąbrowski J., *Polacy w Anglii i o Anglii*, Kraków 1962.

Dziechcińska H., *O staropolskich dziennikach podróży*, Warszawa 1991.

Dziechcińska H., „Podróż” w druku i rękopisie, [w:] H. Dziechcińska, *Staropolska kultura rękopisu*, Warszawa 1990, s. 113-122.

Dziechcińska H., *Świat i człowiek w pamiętnikach trzech stuleci: XVI-XVII-XVIII*, Warszawa 2000.

Hernas C., *Barok*, Warszawa 1999.

Ihnatowicz I., *Człowiek. Informacja. Społeczeństwo*, Warszawa 1989.

Iwanowska A., *Polskie rękopiśmienne relacje podróżnicze z epoki saskiej*, [w:] H. Dziechcińska, *O staropolskich dziennikach podróży*, Warszawa 1991, s. 123-154.

Kalinowska A., „Miasto bardzo ludne, bardzo kupieckie, bardzo nasiadłe...”. XVII-wieczny Londyn w relacjach polskich dyplomatów i podróżników, [w:] *Obrazy stolic europejskich w piśmiennictwie polskim*, red. A. Tysza, Łódź 2010, s. 11-20.

- Kamecka M., „Do cudzych krajów”. *Edukacyjne podróże szlachty polskiej do Francji w epoce saskiej*, Białystok 2012.
- Kamecka M., *Francja i Francuzi w oczach podróżników polskich z przełomu XVII i XVIII wieku*, [w:] *Anglosasi, Francuzi i Polacy – wzajemny wizerunek dawniej i dziś*, red. P. Guzowski, M. Kamecka, Białystok 2005, s. 73-86.
- Kot S., *Oddziaływanie Braci polskich zwanych socynianami w Anglii*, „Reformacja w Polsce” 1936, t. 7-8.
- Kot S., *Polacy na studiach w Orleanie w XVI i XVII wieku*, „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności” 1920, nr 5.
- Kowalczyk M.E., *Obraz Włoch w polskim piśmiennictwie geograficznym i podróżniczym osiemnastego wieku*, Toruń 2005.
- Kowalczyk M.E., *O Kazimierzu Symforianie Arakielowiczu i jego łacińskim rękopisie podróży do Rzymu z pierwszej połowy XVIII wieku*, [w:] *Studia z dziejów XVII i XVIII wieku*, red. K. Matwijowski, B. Rok, Wrocław 2003, s. 137-151.
- Księga Rodzaju*, [w:] *Biblia Tysiąclecia. Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, w przekładzie z języków oryginalnych, oprac. zespół biblistów polskich, Poznań–Warszawa 1980, s. 10-22.
- Kucharski A., *Theatrum peregrinandi. Poznawcze aspekty staropolskich podróży w epoce późnego baroku*, Toruń 2013.
- Kucharski A., *Żegluga przybrzeżna i śródlądowa jako sposób komunikacji staropolskich podróżników w XVII wieku*, [w:] *Samotrzeć, w kompanii czy z orszakiem? Społeczne aspekty podróżowania w średniowieczu i w czasach nowożytnych*, red. M. Saczyńska, E. Wólkiewicz, Warszawa 2012, s. 403-424.
- Kula W., *Miary i ludzie*, Warszawa 1970.
- Kunicki-Goldfinger M., *Obraz Anglii XVII i pierwszej połowy XVIII wieku w wybranych dziełach literatury polskiej tego okresu*, „Przegląd Humanistyczny” 1999, nr 2/3, s. 113-135.
- Loret M., *Życie polskie w Rzymie XVIII wieku*, Rzym 1930.
- Łukaszewicz K., *Ogrody zoologiczne. Wczoraj – dziś – jutro*, Warszawa 1975.
- Maliszewski K., *Komunikacja socjalna epoki nowożytnej. Stan badań i potrzeby*, [w:] *Rozprawy z dziejów XVIII wieku. Z dziejów komunikacji socjalnej epoki nowożytnej*, red. J. Wojtowicz, Toruń 1993, s. 7-22.
- Maliszewski K., *Komunikacja społeczna w kulturze staropolskiej. Studia z dziejów kształtowania się form i treści społecznego przekazu w Rzeczypospolitej szlacheckiej*, Toruń 2001.
- Markiewicz A., „Miasto wszystkich delicyj pełne”. *Paryż w relacjach polskich podróżników z lat osiemdziesiątych XVII wieku*, [w:] *Sztuka i podróżowanie. Studia teoretyczne i historyczno-artystyczne*, red. P. Krasny, D. Ziarkowski, Kraków 2009, s. 107-118.
- Markiewicz A., *Podróże edukacyjne w czasach Jana III Sobieskiego. Peregrinationes Jablonovianae*, Warszawa 2011.
- Markiewicz M., *Ogląd świata w dawnych epokach – kłopot dla historyków*, [w:] *Sic erat in fatis. Studia i szkice historyczne dedykowane Profesorowi Bogdanowi Rokowi*, t. 1, red. E. Kościk, R. Żerelik, P. Badya, F. Wolański, Toruń 2012, s. 493-501.
- Mason A.E.W., *The Royal Exchange. A Note on the Occasion of the Bicentenary of the Royal Exchange Assurance*, London 1920.
- Mączak A., *Odkrywanie Europy. Podróże w czasach renesansu i baroku*, Gdańsk 1998.
- Mączak A., *Peregrynacje, wojaże i turystyka*, Warszawa 1984.
- Mączak A., *Życie codzienne w podróżach po Europie w XVI i XVII wieku*, Warszawa 1978.

- Mencfel M., *Osobliwy, czyli jaki? Kategoria niezwykłości w kulturze naukowej, artystycznej i kolekcjonerskiej epoki nowożytnej*, [w:] *Curiosita – zjawiska osobliwe w sztuce, literaturze i obyczaju*, red. A.S. Czyż, J. Nowiński, Warszawa 2013, s. 10-25.
- Niedzielski C., *O teoretycznoliterackich tradycjach prozy dokumentarnej. Podróż, powieść, reportaż*, Toruń 1966.
- Parnell G., *The Tower of London*, Batsford 1993.
- Poczet sołtysów, burmistrzów, nadburmistrzów, przewodniczących Miejskiej Rady Narodowej i prezydentów Gdańska od XIII do XXI wieku*, red. B. Mozejko, Gdańsk 2015.
- Podemski K., *Socjologia podróży*, Poznań 2004.
- Prejs M., *Egzotyzm w literaturze staropolskiej. Wybrane problemy*, Warszawa 1999.
- Prigogine I., Stengers I., *Z chaosu ku porządkowi. Nowy dialog człowieka z przyrodą*, tłum. K. Lip-szyc, przedmowa B. Baranowski, Warszawa 1990.
- Puchalska B.M., *Obraz dworów zachodnioeuropejskich w polskiej literaturze pamiętnikarskiej XVI i XVII wieku*, Białystok 2000.
- Rok B., *Polskie podróże do Rzymu na jubileusz roku 1700*, [w:] *Dyplomacja, polityka, prawo. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Henrykowi Kocójowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. J. Panic, Katowice 2001, s. 305-311.
- Rok B., *W sprawie podróży Polaków do Neapolu w XVIII wieku*, [w:] *Viae Historiae. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Lechowi A. Tyszkiewiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. M. Goliński, S. Rosik, Wrocław 2001, s. 489-493.
- Rok B., *Wędrowki po Rzymie polskich peregrynantów zakonników w XVIII wieku – poznawcze aspekty podróży*, [w:] *Źródła do dziejów staropolskich podróży edukacyjnych*, red. M.E. Kowalczyk, D. Żołądz-Strzelczyk, Warszawa 2017, s. 143-154.
- Rok B., *Zagraniczne podróże Polaków w pierwszej połowie XVIII wieku*, „Sobótka. Śląski Kwartalnik Historyczny” 1992, nr 1-2, s. 171-178.
- Self A., *The Birds of London*, London 2014.
- St Paul's – The Cathedral Church of London 604-2004*, ed. D. Keene, A. Burn, A. Saint, New Haven 2004.
- Strzelczyk J., *Odkrywanie Europy*, Poznań 2000.
- Szerszeń M., *Radziwiłłowie nad Sekwaną i Tamizą. Karol Stanisław Radziwiłł i Michał Kazimierz Rybenko – spojrzenie ojca i syna*, [w:] *Anglosasi, Francuzi i Polacy – wzajemny wizerunek dawniej i dziś*, red. P. Guzowski, M. Kamecka, Białystok 2005, s. 87-99.
- Sztafrowski E., *Miejsca i czasy święte*, Warszawa 1982.
- Szumski U., *Anglia a Polska w okresie humanizmu i reformacji (związki kulturalne)*, Lwów 1938.
- Tazbir J., *Rzeczpospolita i świat, Studia z dziejów kultury XVII wieku*, Warszawa 1971.
- Taźbierski Z., *Związki Polski z Anglią od schyłku XIV do połowy XVII wieku. Studium z dziejów polityki dynastycznej*, Olsztyn 1994.
- Weir A., *Henry VIII: King and Court*, Vintage 2008.
- Wolański F., „Inność” przestrzeni miasta w relacjach polskich peregrynantów w XVIII w., [w:] *Staropolski ogląd świata – problem inności*, red. F. Wolański, Toruń 2007, s. 316-324.
- Żołądz D., *Ideale edukacyjne doby staropolskiej. Stanowe modele i potrzeby edukacyjne szesnastego i siedemnastego wieku*, Warszawa 1990.
- Żołądz-Strzelczyk D., *Peregrinatio academica. Studia młodzieży polskiej z Korony i Litwy na akademiach i uniwersytetach niemieckich w XVI i pierwszej połowie XVII wieku*, Poznań 1996.
- Żołądz-Strzelczyk D., *Wychowanie dziecka w świetle staropolskiej teorii pedagogicznej*, [w:] *Od narodzin do wieku dojrzałego. Dzieci i młodzież w Polsce, cz. 1: Od średniowiecza do wieku XVIII*, red. M. Dąbrowska, A. Klonder, Warszawa 2002, s. 96-108.

Netografia:

British History Online, www.british-history.ac.uk/survey-london/vol13/pt2/pp10-40.

Gedanopedia – Encyklopedia Gdańska, www.gedanopedia.pl/gdansk/?title=RADA_MIEJSKA#.

Royal Museums Greenwich, www.rmg.co.uk/queens-house/history.

St Paul's Cathedral, www.stpauls.co.uk/history-collections/history.

The Queen's College, University of Oxford, www.ox.ac.uk/about/organisation/history.

Trinity College, University of Oxford, www.trinity.ox.ac.uk/college-history/.

Westminster Abbey, www.westminster-abbey.org/about-the-abbey/history/history-of-westminster-abbey.